

УДК 330.15

Ю. Г. Гуцуляк,
к. е. н., завідувач, Косівський відділ проблем гірського землекористування
Івано-Франківського інституту АПВ УААН

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Розглядається питання структури природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону, аналіз його використання та напрями ефективного розв'язання екологічних проблем, що є основою переходу до моделі сталого розвитку.

ВСТУП

Конференція ООН з питань охорони навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) визначила, що основою вирішення гострих соціально-економічних та екологічних проблем є перехід до моделі сталого розвитку. Сталий розвиток України, як і окремих її регіонів, нерозривно пов'язаний з формуванням у нашій державі ефективної та екологічно безпечної ринкової економіки, радикальною структурною й техніко-технологічною перебудовою суспільного виробництва на основі прискорення темпів НТП, зокрема в напрямі всебічної екологізації природно-ресурсного потенціалу (ПРП), базових галузей економіки, а відповідно й усіх сфер людської діяльності [3].

Поняття природно-ресурсного потенціалу території дуже складне і включає усю суму матеріальних об'єктів, які можуть бути використані для задоволення всебічних потреб населення. Природно-ресурсний потенціал має свої особливості. Найголовніша з них — його безперервність який впливає з безперервності території, яка є субстратом, носієм усіх природних об'єктів та явищ, а також водночас і специфічним ресурсом. Саме це забезпечує можливість господарського освоєння практично усієї території. При абсолютній безперервності можна говорити лише про зміну потужності (чи кількості) ПРП від однієї точки території до іншої.

Друга особливість відображає економічний аспект природно-ресурсного потенціалу — здатність служити проміжною ланкою між населенням та всією природою, створювати умови для розвитку усіх сфер діяльності суспільства, особливо промисловості та сільського господарства. Такі особливості природно-ресурсного потенціалу і є основою виникнення складних екологічних проблем. Вони виникають за рахунок перетворення людиною природної речовини у суспільну в процесі виробництва матеріальних благ.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є дослідження сталого розвитку земельних ресурсів сільських територій Карпатського регіону в складі ресурсного потенціалу землекористувачів, які займаються сільськогосподарським виробництвом, та структури існуючого природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону, в тому числі областей Гірської області Карпат, в яку входять, за природно-сільськогосподарським районуванням земельного фонду Карпатського регіону [1], дві природно-сільськогосподарські провінції — Карпатська передгірсько-лісова та Карпатська гірсько-лісова.

РЕЗУЛЬТАТИ

Наші дослідження свідчать, що обмеженість і невідтворюваність багатьох видів при-

Таблиця 1. Структура існуючого природно-ресурсного потенціалу по областях Гірської області Карпат, Карпатського регіону та України

Область, регіон, Україна	Ресурсний потенціал від загального по регіону, %	Потенціал ресурсів, %					
		мінеральних	водних	земельних	лісових	Фауністичних	природних рекреаційних
Гірська область Карпат							
Закарпатська	25,7	7,1	38,9	23,2	21,5	0,1	9,2
Івано-Франківська	22,7	13,3	24,3	31,2	23,0	0,2	8,0
Львівська	38,1	26,2	21,0	28,0	17,0	0,1	7,7
Чернівецька	13,5	19,3	10,1	50,5	12,8	0,1	7,2
Всього по регіону	100	15,6	25,2	31,7	19,2	0,1	8,2
Всього по Україні	100	26,9	13,5	45,4	4,2	0,5	9,5

родних ресурсів, особливо земельних, а серед них сільськогосподарських угідь, при високих темпах розвитку виробництва, прискорення науково-технічного прогресу та ускладнення взаємодії природних і суспільних систем вимагають залучення до сільськогосподарського обороту всього природно-ресурсного потенціалу території. У процесі інтенсивного розвитку продуктивних сил суспільство постійно породжує нові та посилює основні види антропогенного впливу на природне середовище. Внаслідок цього постійно зростає необхідність запобігання та ліквідації негативних наслідків такого впливу, а отже, й охорони природно-ресурсного потенціалу.

Потенціал природних ресурсів визначається їх фактичною, а не потенційною продуктивністю, яка вже досягнута або може бути досягнута на сучасному рівні соціально-економічного розвитку країни. Природно-ресурсний потенціал території включає лише виявлені природні ресурси, що розглядаються не лише як предмети праці, але і як засоби виробництва та предмета споживання. Адже, задовольняючи свої економічні потреби, суспільство витрачає

Таблиця 2. Земельні ресурси Карпатського регіону в складі ресурсного потенціалу землекористувачів, які займаються сільськогосподарським виробництвом (в середньому за 3 роки)

Регіон та область	Загальна площа с.-г. угідь		Ресурсний потенціал
	тис. га	%	
Закарпатська	437,2	17,0	17,4
Івано-Франківська	537,8	20,9	25,0
Львівська	1179,3	45,8	39,9
Чернівецька	419,5	16,3	17,7
Всього по регіону	2573,8	100,0	100,0

велику фізичну та розумову працю на пошуки природних ресурсів, їх вивчення та залучення до виробничого процесу. У зв'язку з цим природні ресурси набувають суспільної споживчої вартості. Їх можна інтерпретувати як опосередковані людською працею та силами природи зі встановленою суспільною споживчою вартістю.

Природно-ресурсний потенціал включає в себе мінеральні ресурси, земельні, лісові, фауністичні та природно-рекреаційні ресурси, які можуть бути оцінені у відповідних умовних показниках. Ця оцінка включає можливість задовольнити конкретні потреби людини при умові правильного використання цих ресурсів.

Основу ПРП складають земельні, водні, лісові та мінеральні ресурси, від наявності яких в значній мірі залежить економічний розвиток суспільства. В Гірській області Карпат вони складають близько 92% (табл. 1). Земельні ресурси, зокрема сільськогосподарські угіддя, складають найбільшу частку в ресурсному потенціалі (табл. 2). Серед інших переважають природно-рекреаційні. Ці чотири види природних багатств зосереджують в собі 90% усього сумарного ПРП України. Розміщені вони по території досить нерівномірно, а інтенсивність і прискорення використання природно-ресурсного потенціалу породжують яскраво виражені специфічні проблеми (у тому числі й екологічні) для кожного з регіонів України.

Відомо, що ефективність використання ресурсного потенціалу значною мірою залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів належать: географічне положення, передісторія розвитку, напрямки спеціалізації підприємства; до суб'єктивних — рівень організації виробництва та праці; зусилля колективу даного підприємства. Визначити обсяг ресурсного потенціалу можна лише

при комплексному охопленні всіх видів ресурсів з урахуванням різного ступеня впливу кожного з них на виробництво продукції на підприємствах різної спеціалізації, що перебувають у різних природно-економічних умовах.

Розвиток виробництва і зростання масштабів господарської діяльності, в ході яких людина використовує дедалі більшу кількість природних ресурсів, зумовлюють порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі, що в свою чергу призводить до загострення соціально-економічних проблем. Одночасно зі зменшенням запасів невідновних сировинних та енергетичних ресурсів відбувається забруднення довкілля, особливо водних— ресурсів й атмосферного повітря, зменшуються площі родючих земель, зникають окремі види рослин і тварин тощо. Все це, зрештою, підриває ПРП суспільного виробництва і негативно відображається на здоров'ї людини.

Соціально-економічний розвиток, який ґрунтується на принципах максимального залучення до використання природних ресурсів без елементарного дотримання екологічних вимог, по-перше, зумовлює деградацію довкілля і ландшафтів, а також зниження їх стійкості та спроможності до самоочищення і самовідновлення. По-друге, загострює суперечності між зростаючими потребами суспільства та можливостями природно-територіальних комплексів витримувати надмірні антропогенні навантаження і забезпечувати нормальне функціонування біосфери та локальних екосистем, від чого вирішальною мірою залежить якість середовища, його комфортність, екологічне та економічне благополуччя населення того чи іншого регіону [2].

До погіршення стану, деградації та виснаження навколишнього природного середовища і в майбутньому буде призводити дія тих самих чинників, що мали місце в минулому, а саме — недостатньо екологічно обґрунтовані використання ПРП, освоєння територій і корисних копалин, спеціалізація та форми ведення господарської діяльності тощо. В цьому ж напрямі діють і такі чинники, як порушення генетичної цілісності ландшафтів, екологічна незбалансованість структури сільськогосподарських угідь, ігнорування екологічної місткості та ерозійної стійкості ландшафтів, надмірна в далеких районах розораність території, нераціональне ведення лісового господарства, особливо без урахування екологічних функцій лісів.

Нарощування і розміщення промислового

виробництва, будівництва транспортних комунікацій тощо без належного еколого-економічного обґрунтування призвели до посилення ресурсної напруженості, виникнення цілого ряду екологічних проблем і прогресуючого збільшення чинників "екологічного ризику". Серед них — забруднення атмосферного повітря та водойм шкідливими промисловими викидами і відходами, деградація природного середовища та порушення екологічної рівноваги в ньому.

В останні два-три десятиліття в багатьох областях України, й особливо в Карпатському регіоні, надто активізувались негативні процеси та явища, зокрема водна і вітрова ерозія ґрунтів, зсуви, селі, руйнування берегів річок. Поряд з цим прискорились дегуміфікація та падіння родючості ґрунтів, а відтак — продуктивності сільськогосподарських і лісових угідь. Великою мірою зросла ймовірність подальшого виникнення вітровалів і катастрофічних паводків. Гострою соціально-економічною та екологічною проблемою стали замулювання і зникнення малих річок, забруднення та погіршення якості природних вод, руйнування і деградація водних екосистем, зменшення рибопродуктивності, втрата естетичної цінності й рекреаційного потенціалу ландшафтів, а в результаті — катастрофічне погіршення здоров'я населення.

Серед гострих екологічних проблем однією з основних є забезпечення раціонального використання водних ресурсів, охорони їх від виснаження і забруднення. Водні ресурси використовуються вкрай нераціонально, неекономічно і, крім того, відбувається значне їх забруднення як промисловими, так і сільськогосподарськими стоками та відходами. Найбільшими забруднювачами поверхневих та підземних вод слід вважати населені пункти, а також тваринницькі ферми і комплекси, оскільки на них, як правило, відсутні очисні споруди та каналізація. Граничнодопустимі концентрації деяких забруднюючих речовин у водоймах нерідко перевищуються в десятки і сотні разів.

В Карпатському регіоні є чимало великих забруднювачів й атмосферного повітря. Це насамперед автотранспорт, підприємства машинобудування, деревообробної та харчової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, житлово-комунального та сільського господарства. До речі, автомобільний транспорт за останні 5—6 років став найбільшим забруднювачем довкілля, зокрема повітряного басейну, і його частка в загальних викидах в ат-

мосферу продовжує зростати.

Вивчення динаміки захворюваності населення, найважливіших демографічних показників за останні 20—25 років показує, що вплив різних чинників навколишнього природного середовища, зокрема рівнів забруднення окремих його компонентів, на здоров'я людини в усіх випадках є комплексним. І це необхідно завжди брати до уваги, коли йдеться про негативні еколого-соціальні наслідки забруднення та деградації природи в цілому, а також ґрунтів, водойм, атмосферного повітря, а через них — і продуктів харчування.

Внаслідок погіршення демографічних показників, насамперед зменшення приросту населення, підвищення його захворюваності, не лише тимчасово втрачається працездатність, зростають витрати на медичне обслуговування тощо, а й значною мірою підривається трудовий потенціал Карпатського регіону — найважливіший чинник його соціально-економічного розвитку та зростання продуктивності праці [4]. Водночас все це негативно відображається на відтворювальних процесах як в економіці, так і в суспільстві. Звідси неважко дійти висновку, що екологічна проблема — не стільки суто природоохоронна й екологічна, скільки найгостріша соціально-економічна проблема.

Таким чином, екологічна проблема — це дійсно життєво важлива проблема в прямому й переносному розумінні. Адже йдеться про сталий розвиток сільських територій, міста та й в цілому ПРП України, а головне — про нормальні умови життя та про здоров'я людини. Саме тому необхідно вживати рішучих і невідкладних заходів з ефективного розв'язання екологічних проблем, з радикального оздоровлення навколишнього середовища як на загальнодержавному, так і на регіональному та локальному рівнях.

ВИСНОВКИ

До розроблення екологічних прогнозів, які повинні виконуватися одночасно з прогнозами соціально-економічного розвитку регіонів, областей і районів, сільських територій, слід залучати не лише учених, а й практичних працівників регіональних і місцевих органів управління та фахівців окремих підприємств і галузей народного господарства.

Цілком зрозуміло, що ефективне розв'язання гострих екологічних проблем з метою зменшення негативного впливу забруднень ПРП неможливе без широкомасштабних екологічних, еколого-економічних та еколого-соціаль-

них досліджень. Значна увага повинна приділятися також розробленню й застосуванню на практиці екологобезпечних й енергозберігаючих технологій і технічних засобів у промисловості та сільському господарстві, на транспорті. Йдеться про створення таких технологій, які зменшують або й зводять нанівець викиди шкідливих речовин у повітряний басейн і водні об'єкти. Водночас доцільно прискорити роботу з розроблення ефективних методів вимірювання та реєстрації антропогенних забруднень атмосфери і водойм з використанням найсучасніших технічних засобів, насамперед лазерної технології.

Перспективним напрямом досліджень стало розв'язання проблем землекористування сільських територій необхідно вважати системне вивчення біохімічних аспектів впливу промислових й агропромислових відходів і викидів в атмосферне повітря та водні джерела на якість довкілля, відтворювальні процеси в природі, що можуть відіграти нові біотехнологічні методи очищення стічних вод, підготовки питної води та вилучення з промислових й агропромислових стоків цінних речовин і компонентів, а також наукові та науково-технологічні розробки, спрямовані на істотне підвищення самовідтворювальних, самовідновлювальних й асиміляційних функцій і спроможності ґрунтів, водойм, особливо річок та озер.

Велику роль у розв'язанні вищезгаданих, актуальних проблем, які без вирішення на державному рівні мало що можуть вирішити на рівні території села місцевими органами влади, так як всі вони тісно взаємозв'язані і взаємозалежні.

Література:

1. Гуцуляк Г. Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону. — Львів: Світ, 1991. — 152 с.
2. Гуцуляк Ю. Г. Концептуальний підхід до конструювання агроєкосистем: сталий екологобезпечний розвиток природокористування / Гуцуляк Ю. Г. — Чернівці: Прут, 2009. — 48 с.
3. Программа действий. Повестка дня на XXI век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. — Женева: Центр "За наше общее будущее", 1993. — 70 с.
4. Трегобчук В. М. Стан навколишнього середовища і його вплив на трудові ресурси Закарпатської області / Трегобчук В. М., Гуцуляк Г. Д., Гуцуляк Ю. Г. — Чернівці: Прут, 2002. — 164 с.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2009 р.